

Spiritualita u studentů sociální pedagogiky a dalších oborů pomáhajících profesí

Ondřej Vávra¹
Soňa Vávrová²
Olga Pechová³

Kontakty na autory

^{1,3} Univerzita Palackého
v Olomouci, Filozofická fakulta
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
vavrono@gmail.com
olga.pechova@upol.cz

² Ostravská Univerzita
Fakulta sociální studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava
sona.vavrova@osu.cz

Abstrakt: Spiritualita je v současnosti jedním z často diskutovaných pojmů. Spirituální orientace se projevuje nejen v osobním životě, ale i v oblasti profesní. To platí zejména u profesí pomáhajících, v nichž sehrává vzhledem k předmětu činnosti významnou úlohu. V návaznosti na tuto skutečnost jsou v práci předkládána sonda do spirituality studentů sociální pedagogiky a dalších čtyř oborů pomáhajících profesí. Výzkumu se zúčastnilo celkem 334 studentů. Ke zjišťování míry spirituality u jednotlivých skupin byl použit *Dotazník spirituální orientace* (Elkins a kol., 1988). Z výsledků výzkumu vyplynulo, že mezi studenty jednotlivých oborů jsou v míře spirituality znatelné rozdíly, přičemž roli sehrávají rovněž sociodemografické údaje, zejména pak pohlaví a subjektivně hodnocená víra. Zajímavým zjištěním je především to, že vyšší míru spirituality ve zkoumaném výběrovém souboru vykazují muži. Ze zkoumaných oborů vykazují nejvyšší míru spirituality studenti oboru psychologie.

Klíčová slova: spiritualita, sociální pedagogika, pomáhající profese, Dotazník spirituální orientace

Spirituality among Students of Social Pedagogy and Other Fields

Abstract: Spirituality is currently one of the most frequently discussed concepts. Spiritual orientation manifests itself in both personal and professional life. This applies especially in helping professions in which it plays an important role due to the nature of their activities. Based on that, this work presents a probe into the spirituality of students of social pedagogy and four other disciplines from among helping professions. The research involved a total of 334 students. To detect a degree of spirituality in different groups, a *Spiritual Orientation Inventory* (Elkins et al., 1988) was used. The research showed that among the students of each course there are noticeable differences in the degree of spirituality; sociodemographic data play a role, too, especially sex and subjectively evaluated faith. An interesting finding is mainly that a higher degree of spirituality in the investigated sample is reported by men. Within the surveyed courses the highest degree of spirituality was found in students of psychology.

Keywords: spirituality, social pedagogy, helping professions, Spiritual Orientation Inventory

✉ Correspondence:
vavrono@gmail.com

Copyright © 2017 by authors
and publisher TBU in Zlín.
This work is licensed under the
Creative Commons Attribution
International License (CC BY).

1 Úvod⁴²

Od počátku lidské existence bývají pospolitosti a společnosti spojovány s kulturou. Lze říci, že neexistuje společnost bez kultury a kultura bez společnosti. Podle [Giddense \(2013\)](#) je každá kultura tvořena hodnotami, normami a hmotnými statky, kdy právě oblast hodnot je úzce propojena s lidskou spiritualitou. Tu můžeme v nejširším pojetí považovat za jakýsi duchovní rozměr každého člověka přesahující jeho každodenní zkušenost. Spiritualita sehrávala, a i v současné pozdně moderní době sehrává, v životech lidí důležitou úlohu, kterou neoslabil ani pozitivizmus počátku 19. století. Právě postmoderní perspektiva otevírající lidem nové životní alternativy vycházející ze zpochybňování stávajících paradigmat a argumentace vědy obrací opět pozornost k lidské spiritualitě. Ta si svou cestu vydobyla díky oslabování vlivu tradičních náboženství, což vedlo k rozmachu fenoménu *Spiritual But Not Religious*⁴³. Taktéž individualizace, respektive zosobnění náboženství, otevřela v 60. letech 20. století nové způsoby chápání víry vedoucí i k širšímu pojmání spirituality. Spiritualita se nově stává pojmem pro osobní individualizovanou a na církvi či náboženském společenství nezávislou víru, víru ve vyšší aspekty života, vyšší pravdu či moc.

Téměř ve stejné době, kdy dosáhla svého rozmachu „spiritualita“, došlo na pracovním trhu k nárůstu skupiny tzv. pomáhajících profesí, které jsou dnes nepostradatelnou součástí řady formálních organizací všech vyspělých společností. Ať již k těmto profesím řadíme pedagogy, lékaře, zdravotní sestry, sociální pracovníky, psychology či ošetřovatele, jedná se vždy o profese zaměřené na práci s lidmi apro lidi, bez nichž si dnes neumíme představit fungování každodenního života žádné společnosti. Současně je třeba akcentovat vysoké nároky kladené na pracovníky v těchto profesích, a to jak v oblasti odborné kvalifikace, tak i osobnostních předpokladů spojených s kýženými morálními vlastnostmi. Obecně uznávaným atributem pomáhajících profesí je jejich smysluplnost často přinášející pocit uspokojení samotným vykonávatelem. Právě se smyslem (viz např. [Frankl, 2016](#)), který může dodávat lidskému počínání a potažmo celému životu i vykonávaná profese, rezonuje i spiritualita. Toto její úzké napojení na pomáhající profese reflektuje celá řada výzkumných šetření (viz např. [Hirsbrunner, Loeffler, & Rompf, 2012](#); [Bhagwan, 2010](#); [Canda & Furman, 2010](#); [Gilligan & Furness, 2006](#); [Elkins, Lipari, & Kozora, 1999](#); [Schafranske & Malony, 1985](#)).

Spiritualitu obecně vymezujeme jako osobní duchovní přesvědčení, které je nezávislé na příslušnosti k církvi či náboženské společnosti ([Vávra, 2015](#)), přičemž [Vojtíšek, Dušek a Motl \(2012, s. 11\)](#) dodávají, že se jedná o označení pro *individuální, nezávazný a na instituci nezávislý náboženský zájem*.

[Bhagwan \(2010\)](#) považuje spiritualitu za zásadní hnací sílu pro výkon pomáhající profese a prvek či jev podporující odolnost jednotlivce při práci s lidmi, respektive pro lidi. Její význam dokládá ve svých výzkumech i [Elkins, Lipari a Kozora \(1999\)](#), kteří se zaměřili na spiritualitu u amerických psychologů, kdy z výsledků výzkumu vyplynulo, že 77 % z nich považuje spiritualitu za velmi důležitý aspekt vlastního života, přičemž 75 % věří v existenci vyšší moci a 43 % v osobního Boha. Zajímavým bylo též zjištění, že 55 % respondentů považuje sebe samého za spirituálního, ne však nábožensky založeného. Uvedené zjištění potvrzuje vysokou míru zastoupení duchovní orientace u pracovníků v pomáhajících profesích (zde psychologů) a zároveň poukazuje na značný výskyt spirituality u osob pracujících v daných profesích.

Z dalšího z výzkumů zabývajících se spirituální orientací pracovníků v pomáhajících profesích vyplynulo, že více než 70 % psychologů považuje spiritualitu za důležitý prvek vlastního života i klinické praxe, přičemž pouze 9 % je členy církve či náboženské společnosti ([Schafranske & Malony, 1985](#)).

⁴² Text vychází z obhájené bakalářské práce (viz [Vávra, 2015](#)).

⁴³ Vyjádření „I'm spiritual but not religious“ má své kořeny v 60. letech minulého století, přičemž v roce 2010 bylo označeno žurnalistou CNN Blakem ([2010](#)) za v současnosti velmi populární frázi, kterou lidé vyjadřují své přesvědčení o nepotřebnosti organizované víry. Můžeme podotknout, že v současnosti existuje dokonce skupina na sociální síti Facebook nesoucí název SBNR.org, která dle svého popisu sdružuje jedince věřící v existenci spirituality mimo hranice organizované víry. Uvedené dokládá rovněž Saucier a Skrzypińska ([2006](#)).

Uvedené závěry dokládá i další výzkum, ve kterém autoři zjistili, že 74 % psychologů nepovažuje za primární zdroj své spirituality organizované náboženství, přesněji náboženství tradiční ([Shafranske & Gorsuch, 1984](#)).

Vzhledem k významné roli spirituality v pomáhajících profesích je překvapující, že 79 % osob pracujících v dané sféře nebylo nebo bylo jen v malé míře vzděláváno právě ve spirituálních či náboženských otázkách ([Sheridan, Bullis, Adcock, Berlin, & Miller, 1992](#)). Uvedenou skutečnost dokládají i další výzkumná zjištění (viz např. [Furman, Benson, Grimwood, & Canda, 2004](#); [Canda & Furman, 2010](#)). Na straně druhé však můžeme konstatovat, že oblasti spirituality v pomáhajících profesích je v posledním desetiletí věnována v odborné literatuře zvýšená pozornost (viz např. [Seinfeld, 2012](#); [Vojtíšek a kol., 2012](#); [Canda & Furman, 2010](#); [Gale, Bolzan, & McRae-McMahon, 2007](#)).

2 Teoretická východiska

Při vymezení spirituality vycházíme v předkládaném textu z humanistického přístupu Elkinse, jehož cílem bylo popsat a definovat spiritualitu z nenáboženské perspektivy ([1998](#), s. 33). Spiritualita je v tomto pojetí definována jako *způsob bytí a zakoušení transcendentální dimenze, který je charakterizován identifikovatelnými postoji ve vztahu k sobě, druhým, přírodě, životu a všemu, co lze považovat za konečné* ([Elkins, Hedstrom, Hughes, Leaf, & Saunders, 1988](#), s. 10).

Na základě výše uvedené definice [Elkins \(1998\)](#) se svým výzkumným týmem sestavili *Spiritual Orientation Inventory (Dotazník spirituální orientace)*, který jsme pro účely realizovaného výzkumu převedli do českého jazyka. Dotazník sestává z devíti škál, které jsou zároveň dimenzemi spirituality. Jedná se o (1) Transcendentální dimenzi, (2) Smysl a cíl života, (3) Životní poslání, (4) Posvátnost života, (5) Spirituální versus materiální hodnoty, (6) Altruismus, (7) Idealismus, (8) Uvědomování si tragického a (9) Vliv (ovoce) spirituality ([Elkins, 1998](#); [Elkins a kol., 1988](#); [Říčan, 2007](#)). Jednotlivé dimenze jsou pak specifikovány:

- (1) *Transcendentální dimenze* vyjadřuje víru jednotlivce v životní rozměr, který může vycházet z tradičního náboženství i odlišných konstruktů. Spirituální osoba ve shodě s transcendentální dimenzí věří, že existuje „něco víc,“ než je nám přístupné smyslovými orgány, a že vyvážený kontakt s tímto „neviditelným světem“ je člověku prospěšný.
- (2) *Smysl a cíl života* vede spirituálně založené jedince k pochopení významu jejich života a existence. Spirituální je v tomto smyslu ten, kdo vyplnil vlastní existenciální vakuum smysluplností a odůvodněností existence.
- (3) *Životní poslání* říká, že spirituální jedinec vnímá své životní poslání, cítí odpovědnost k životu a snaží se naplnit určité cíle či vlastní osud.
- (4) *Posvátnost života* je charakterizována vírou jedince v naplněnost bytí posvátným a zakoušením pocitů úcty, úžasu a údivu ve spojitosti s existencí. Takto orientované osobnosti nedělí žití na sakrální a sekulární, jelikož jsou přesvědčeny o „všeprostupující“ přítomnosti posvátného.
- (5) *Spirituální vs. materiální hodnoty* říká, že spirituálně laděný jedinec dokáže ocenit materiální hodnoty, jako jsou peníze či majetek, avšak neusiluje pomocí nich o maximální uspokojení a nepoužívá je jako náhradu za nenaplněné spirituální potřeby. Takto orientovaný jedinec zároveň vnímá, že nejvyššího uspokojení nemůže být dosaženo pomocí hmotných statků.
- (6) *Altruismus* vyjadřuje empatický vztah ke druhým a pochopení jejich bolesti a utrpení. Jedinci v souladu s touto dimenzí mají smysl pro sociální spravedlnost a oplývají nezištnou láskou a činy. Zároveň věří, že každý z nás je součástí celospolečenského „kontinentu“ humanity a žádný jedinec tak není opuštěným ostrovem.

- (7) *Idealismus* vyjadřuje vizionářský pohled ve zlepšení světa. Idealisté věci pozitivně vnímají nejen kvůli jejich aktuálnímu stavu, ale i stavu budoucímu. Tímto vymezený spirituální jedinec směřuje k vyšším ideálům a k naplnění pozitivních potenciálů života.
- (8) *Uvědomování si tragického* znamená povědomí jedince o tragických skutečnostech lidské existence, přesněji pak uvědomění si bolesti, utrpení a smrti, které poskytuje spirituální osobě existenciální vážnost. Právě toto uvědomování si tragického paradoxně zvyšuje radost ze života, jeho ocenění a hodnocení.
- (9) *Vliv spirituality* nebo též ovoce spirituality (viz např. [Říčan, 2007](#)) označuje za spirituálního jedince toho, u něhož má jeho vlastní spirituální orientace vliv na život a bytí. Skutečná spiritualita má viditelný vliv na jedincův vztah k sobě, druhým, přírodě, životu a všemu, co lze považovat za konečné.

Elkinsův koncept spirituální orientace považujeme navíc vzhledem k jeho zaměření na tzv. nenáboženskou spiritualitu za vhodný k užití u české populace, která se jeví spíše spirituálně orientovanou, nežli nábožensky založenou (viz např. [Meezenbroek, Garssen, Van den Berg, Van Dierendonck, Visser, & Schaufeli, 2012](#); [Hamplová, 2008](#)).

3 Výzkum spirituality u studentů pomáhajících profesí

Vzhledem ke skutečnosti, kdy považujeme spiritualitu za jeden z významných faktorů v oblasti výkonu pomáhajících profesí, a to s přihlédnutím k předmětu jejich činnosti (práce s lidmi a pro lidi), bylo našim cílem prozkoumat míru spirituální orientace mezi studenty jednotlivých oborů pomáhajících profesí. Konkrétně se jednalo o studenty sociálně pedagogických, psychologických a zdravotnických (nelékařských) oborů. Vedle celkové spirituality nás zajímaly vykazované míry v jednotlivých dílčích oblastech. Ve výzkumu byly při posuzování míry spirituální orientace reflektovány rovněž sociodemografické údaje, zejména pak pohlaví a subjektivně hodnocená víra. Vzhledem k rozsahu studie prezentujeme v předloženém článku vybrané parciální výsledky realizovaného výzkumného šetření, které považujeme ve vztahu ke studentům pomáhajících profesí za nejzásadnější. Současně jsme si vědomi limitů námi realizovaného výzkumu, a to především homogenity výběrového souboru, který tvořili studenti dvou moravských univerzit. Domníváme se však, že i přesto nám může předložený výzkum podat jakýsi ucelený obraz o studentské spiritualitě.

Dalším plánovaným krokem je za využití stejného měřicího nástroje zkoumat spirituální orientaci u pracovníků daných pomáhajících profesí a její míru komparovat se získanými daty od studentů.

3.1 Výzkumný problém, cíl výzkumu a hypotézy

Výzkumným problémem se nám stalo **postihnoutí rozdílů ve spiritualitě mezi studenty jednotlivých oborů pomáhajících profesí**, konkrétně mezi studenty oboru sociální pedagogika, psychologie, všeobecná sestra, porodní asistentka a zdravotně sociální pracovník, a tím získání sondy o jejich spirituální orientaci.

Hlavním cílem našeho výzkumu bylo **prozkoumat míru spirituální orientace mezi studenty jednotlivých oborů pomáhajících profesí**, respektive **porovnat míru spirituální orientace napříč těmito obory při zohlednění vybraných sociodemografických údajů** (pohlaví, studovaného oboru a subjektivně hodnocené víry).

V souladu s cílem a výzkumným problémem jsme formulovali následující hypotézy:

H1: Míra spirituality u studentů jednotlivých oborů pomáhajících profesí se bude lišit v závislosti na studovaném oboru.

H2: Míra spirituality u studentů jednotlivých oborů pomáhajících profesí se bude lišit v závislosti na praktikování víry.

H3: Míra spirituality u studentů jednotlivých oborů pomáhajících profesí se bude lišit v závislosti na pohlaví.

Shora uvedené hypotézy vycházejí z výzkumných zjištění, která poukazují na zásadní rozdíly v míře spirituality u mužů a žen, kdy vyšší míry spirituality vykazují ženy (viz [Muller & Dennis, 2007](#)). Dále pak ze zjištění, že praktikování víry, respektive její nepraktikování, se ukazuje být nejvýznamnější proměnnou v míře celkové spirituality daného jedince (viz [Machů, 2015](#)).

3.2 Metoda výzkumu

Pro sběr dat jsme zvolili kvantitativní přístup za využití techniky skupinově administrovaného inventáře/dotazníku čili kvantitativní dotazníkové šetření. Konkrétně jsme užili Dotazník spirituální orientace (Spiritual orientation inventory), ve variantě tužka-papír. Uvedený dotazník, respektive inventář, sestává z 85 položek rozdělených do devíti škál (viz Teoretická východiska). Jednotlivé položky jsou hodnoceny na sedmibodové stupnici s krajními hodnotami od silného nesouhlasu po silný souhlas. Z uvedeného lze vyvozovat, že participant může získat od 85 do 595 bodů, avšak konstrukce dotazníku neumožňuje na základě získaného počtu bodů konkrétně určit míru spirituality daného jedince, jelikož postrádá populační normy. Je tedy vhodný především jako výzkumný nástroj porovnávající míru spirituality mezi vybranými skupinami. Při statistickém zpracování je možné pracovat jak s dílčími výsledky pro jednotlivé škály, tak s celkovým skóre v Dotazníku spirituální orientace.

Vzhledem ke skutečnosti, že uvedený inventář postrádal českou lokalizaci, byli výzkumníci nuceni před samotným zahájením výzkumného šetření tento přeložit⁴⁴ (viz [Vávra, 2015](#)), k čemuž byla zvolena metoda tzv. back-translation ([Coolican, 2009](#)), jakožto jedna z nejpoužívanějších metod překladu výzkumných nástrojů ([Chen & Boore, 2009](#)).

Pro ověření námi užití překladové verze jsme při analýze dat podrobili testování rovněž vnitřní reliabilitu jednotlivých dimenzí. Vnitřní reliabilita dimenzí se pohybovala v rozmezí $\alpha = 0,48$ až $0,93$. Uvedené rozmezí je nižší než u originální verze dotazníku, kde byly zjištěny hodnoty $\alpha = 0,75$ až $0,95$ ([Elkins a kol., 1988](#)). Nízkou míru Cronbachova alfa vykazovaly zejména ty škály dotazníku, které sytí nižší množství jednotlivých položek, což je v souladu s obecnými poznatky z oblasti metodologie výzkumu a tvorby dotazníkových metod. Dobrou míru reliability, kdy $\alpha > 0,75$ ([Coolican, 2009](#)) vykazovalo 6 z 9 dimenzí dotazníku. Uvedené shrnuje následující Tabulka 1.

Tabulka 1

Míra vnitřní reliability jednotlivých dimenzí české verze Dotazníku spirituální orientace

Dimenze / škály dotazníku	Cronbachovo alfa	Počet položek dimenze / škály
1 Transcendentální dimenze	0,928	13
2 Smysl a cíl života	0,767	10
3 Životní poslání	0,802	9
4 Posvátnost života	0,769	15
5 Spirituální vs. materiální hodnoty	0,768	6
6 Altruismus	0,483	7
7 Idealismus	0,700	10
8 Uvědomování si tragického	0,566	5
9 Vliv / Ovoce spirituality	0,932	10

⁴⁴ K uvedenému byl získán souhlas autora, který rovněž poskytl klíč pro hodnocení jednotlivých odpovědí.

3.3 Výzkumný soubor

V souladu s cíli práce a s ohledem na dostupnost jsme pro realizovaný výzkum zvolili studenty Univerzity Palackého v Olomouci a Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Na Univerzitě Palackého v Olomouci jsme oslovili studenty prvních a třetích ročníků bakalářského stupně studia oboru psychologie a na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně studenty prvních a třetích ročníků bakalářského stupně studia oborů sociální pedagogika, všeobecná sestra, porodní asistentka a zdravotně sociální pracovník. Jednalo se tedy o **záměrný výběr přes instituci** (univerzitu). Následně jsme v součinnosti s tamními vysokoškolskými pracovníky realizovali sběr dat za využití techniky skupinově administrovaného dotazníku ve formě tužka-papír. Touto metodou jsme získali celkem 356 dotazníků, z nichž 334 bylo na základě stanovených kritérií postoupeno ke statistické analýze a dalšímu zpracování.

Ve **výzkumném souboru** bylo celkem **334 studentů**, přičemž jeho rozložení dle pohlaví odráží poměr mezi počtem studentek a studentů oborů pomáhajících profesí, kdy se jedná o značně feminizované obory s nízkým zastoupením studentů – mužů. Těch bylo ve výzkumném souboru necelých 10 %. Nejvíce zastoupeným oborem byl ve vzorku obor všeobecná sestra, nejméně pak zdravotně sociální pracovník. V oblasti víry se nejvíce participantů nacházelo v kategorii nevěřící, nejméně v kategorii praktikující věřící. Zastoupení nevěřících a věřících (praktikujících i neprojektujících) studentů v našem vzorku byl téměř jedna ku jedné. Věk studentů se pohyboval v rozmezí od 19 do 24 let s průměrem 20 let. Složení výzkumného souboru dle zkoumaných sociodemografických údajů shrnuje Tabulka 2.

Tabulka 2

Složení výzkumného souboru dle pohlaví, studijního oboru a subjektivně hodnocené víry

Sociodemografický ukazatel	Kategorie	Počet
Pohlaví	Žena	304
	Muž	30
Studijní obor	Všeobecná sestra	95
	Sociální pedagogika	89
	Psychologie	66
	Porodní asistentka	53
	Zdravotně sociální pracovník	31
Subjektivně hodnocená víra	Nevěřící	183
	Neprojektující věřící	98
	Praktikující věřící	53

3.4 Analýza a interpretace výsledků

Data získaná dotazníkovým šetřením jsme nejprve převedli do tabulky v programu Excel (verze 2013) tak, že jsme zaznamenávali odpovědi na jednotlivé položky dotazníku, které jsme následně rozdělili do devíti kategorií dle jednotlivých dimenzí. Následně jsme vypočítali celkové skóre pro jednotlivé participanty. Při dalším zpracování dat jsme využili program SPSS (verze 21), kdy jsme přistoupili k vyhodnocování míry spirituality v závislosti na studovaném oboru, pohlaví a subjektivně hodnocené víře v kategorii praktikující věřící, neprojektující věřící a nevěřící. Ke statistickému testování jsme využili jednofaktorovou analýzu rozptylu (ANOVA), kterou jsme zjišťovali rozdíly v celkovém skóre a následně jsme aplikovali post-hoc testy pro detailní vzhled do uvedené problematiky a hlubší pochopení zkoumaného problému. Veškerá data byla analyzována na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

V první fázi analýzy dat jsme se zaměřili na celkové skóre Dotazníku spirituální orientace, které jsme zkoumali za využití jednofaktorové analýzy rozptylu (ANOVA). Z uvedené analýzy vyplynulo,

že na celkové skóre má vliv jak pohlaví, tak studovaný obor i subjektivně hodnocená víra (viz Tabulka 3).

Tabulka 3

Vliv sociodemografických charakteristik na celkovou míru spirituality

Efekt	Wilksovo lambda	F hodnota	Signifikance
Pohlaví	0,933	2,548	< 0,01
Studovaný obor	0,610	4,675	< 0,001
Víra	0,691	7,139	< 0,001

Následující Tabulka 4 shrnuje průměrné skóre vyjádřené počtem bodů v jednotlivých skupinách členěných dle zkoumaných sociodemografických údajů (tj. pohlaví, studovaný obor a subjektivně hodnocená víra).

Tabulka 4

Průměrné skóre Dotazníku spirituální orientace podle vybraných sociodemografických ukazatelů

Sociodemografický ukazatel		Průměr	Průměr celkem	SD	Interval spolehlivosti	
					- 95 %	+ 95 %
Pohlaví	Ženy	371,713	382,578	4,118	363,612	379,813
	Muži	393,444		10,369	373,046	413,842
Obor	Zdravotně sociální pracovník	348,409	382,578	10,862	327,041	369,777
	Všeobecná sestra	369,877		7,628	354,870	384,884
	Sociální pedagogika	376,215		7,577	361,308	391,122
	Porodní asistentka	383,667		9,499	364,980	402,353
	Psychologie	434,724		7,689	419,598	449,850
Víra	Nevěřící	340,401	382,578	6,139	328,324	352,479
	Věřící nepraktikující	388,086		7,484	373,363	402,809
	Věřící praktikující	419,248		8,742	402,049	436,446

Z Tabulky 4 vyplývá, že celkové skóre jsou obecně vyšší pro muže než pro ženy, což nekoresponduje s obecně známým faktem, že vyšší míra spirituality je zastoupena u žen. Důvodem mohou být specifika oborů pomáhajících profesí, které si volí muži, u kterých lze předpokládat vyšší míru orientace na duchovní aspekty života, potažmo vyšší míru spirituality než u běžné mužské populace. Ze studentů zkoumaných oborů se od ostatních nejvýznamněji odlišovali studenti oboru zdravotně sociální pracovník a psychologie. Studenti oboru sociální pedagogika zaujímali mezi ostatními obory střední pozici, přičemž se nacházeli 6,363 bodů pod celkovým průměrem zkoumaných skupin, tedy pod 382,578 body. V kategoriích nevěřící, nepraktikující věřící a praktikující věřící byl v souladu s naším předpokladem zjištěn nejvyšší rozdíl mezi kategoriemi nevěřící a dvěma zbylými. Kategorie nepraktikující věřící se nacházela mezi dvěma předchozími a blížila se spíše kategorii praktikující věřící. Tabulky 5 a 6 shrnují rozdíly mezi skupinami, konkrétně mezi studenty oboru sociální pedagogika a ostatních oborů a skupinou nevěřících a věřících (praktikujících i nepraktikujících).

Tabulka 5

Rozdíl mezi skupinou studentů sociální pedagogiky a ostatních oborů

Obor	Signifikance	SD	Interval spolehlivosti		
			- 95 %	+ 95 %	
Sociální pedagogika	Psychologie	0,001	8,7893	-83,427	-35,206
	Všeobecná sestra	0,999	7,9819	-19,731	24,060
	Porodní asistentka	0,999	9,3878	-28,450	23,055
	Zdravotně sociální prac.	0,654	11,2841	-15,608	46,301

Z Tabulky 5 vyplývá, že studenti oboru sociální pedagogika se statisticky významně odlišují pouze od studentů psychologie. Danou skutečnost prokázal rovněž Tukey-HSD test v rámci Post-hoc testů.

Tabulka 6

Rozdíl mezi skupinou nevěřících a ostatními skupinami

Víra	Signifikance	SD	Interval spolehlivosti		
			- 95 %	+ 95 %	
Nevěřící	Nepraktikující věřící	< 0,001	6,7728	-61,616	-29,723
	Praktikující věřící	< 0,001	8,4401	-88,540	-48,795

Ve druhé fázi analýzy dat jsme se detailněji zaměřili na skóry na jednotlivých dimenzích Dotazníku spirituální orientace v závislosti na studovaném oboru. Průměrné skóry pro jednotlivé skupiny, respektive obory, včetně směrodatných odchylek a 95 % intervalu spolehlivosti uvádíme v Tabulce 7.

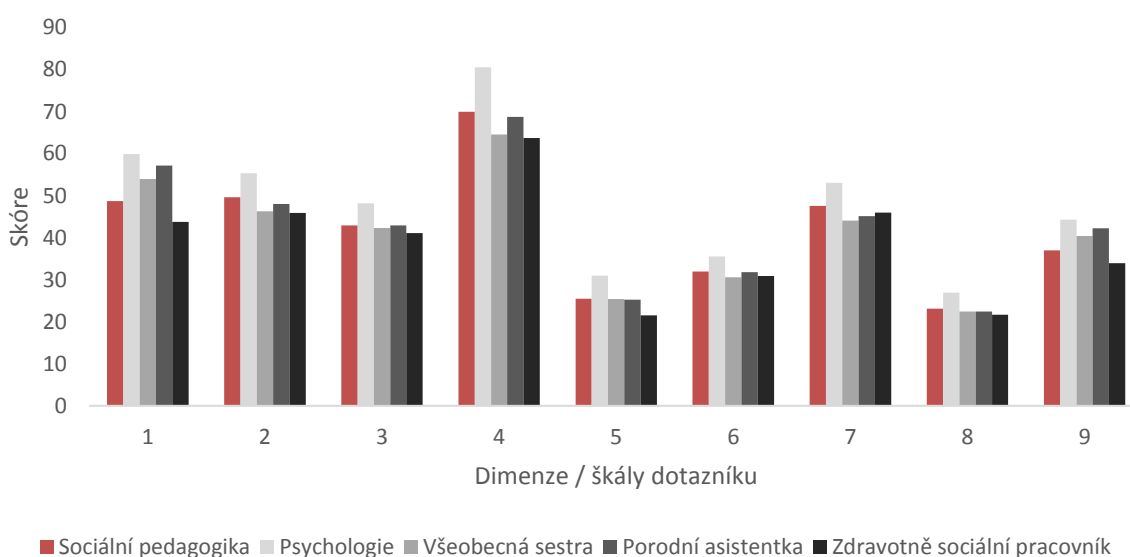
Tabulka 7

Průměrné skóry na jednotlivých dimenzích Dotazníku spirituální orientace podle studovaného oboru

Dimenze / škály dotazníku	Obor	Průměr	Průměr skupin	SD	Interval spolehlivosti	
					- 95 %	+ 95 %
1 Transcendentální dimenze	Sociální pedagogika	48,722		2,068	44,654	52,789
	Psychologie	59,918		2,098	55,790	64,045
	Všeobecná sestra	53,975	52,708	2,081	49,880	58,070
	Porodní asistentka	57,150		2,592	52,051	62,249
	Zdravotně sociální prac.	43,776		2,964	37,945	49,607
2 Smysl a cíl života	Sociální pedagogika	49,626		1,088	47,487	51,766
	Psychologie	55,334		1,104	53,163	57,505
	Všeobecná sestra	46,269	49,023	1,095	44,115	48,423
	Porodní asistentka	48,005		1,363	45,323	50,686
	Zdravotně sociální prac.	45,879		1,559	42,812	48,946
3 Životní poslání	Sociální pedagogika	42,924		1,119	40,723	45,125
	Psychologie	48,162		1,135	45,928	50,395
	Všeobecná sestra	42,305	43,486	1,126	40,089	44,521
	Porodní asistentka	42,927		1,402	40,167	45,686
	Zdravotně sociální prac.	41,113		1,604	37,958	44,268
4 Posvátnost života	Sociální pedagogika	69,962		1,495	67,0821	72,903
	Psychologie	80,561		1,517	77,576	83,545
	Všeobecná sestra	64,517	69,494	1,505	61,556	67,478
	Porodní asistentka	68,756		1,874	65,070	72,443
	Zdravotně sociální prac.	63,674		2,143	59,458	67,890
5 Spirituální vs. materiální hodnoty	Sociální pedagogika	25,432		0,831	23,797	27,067
	Psychologie	30,971		0,843	29,312	32,629
	Všeobecná sestra	25,423	25,706	0,836	23,778	27,069
	Porodní asistentka	25,214		1,042	23,165	27,263
	Zdravotně sociální prac.	21,490		1,191	19,147	23,833
6 Altruismus	Sociální pedagogika	31,953		0,924	30,134	33,771
	Psychologie	35,588		0,938	33,743	37,433
	Všeobecná sestra	30,552	32,160	0,930	28,721	32,382
	Porodní asistentka	31,810		1,159	29,531	34,089
	Zdravotně sociální prac.	30,896		1,325	28,290	33,502

7 Idealismus	Sociální pedagogika	47,530		1,000	45,563	49,498
	Psychologie	53,043		1,015	51,047	55,039
	Všeobecná sestra	44,043	47,147	1,007	42,063	46,023
	Porodní asistentka	45,139		1,254	42,673	47,605
	Zdravotně sociální prac.	45,978		1,433	43,158	48,798
8 Uvědomování si tragického	Sociální pedagogika	23,089		,634	21,843	24,336
	Psychologie	26,888		,643	25,623	28,153
	Všeobecná sestra	22,395	23,289	,638	21,141	23,650
	Porodní asistentka	22,430		,794	20,868	23,993
	Zdravotně sociální prac.	21,643		,908	19,856	23,430
9 Vliv / Ovoce spirituality	Sociální pedagogika	36,977		1,648	33,735	40,218
	Psychologie	44,261		1,672	40,972	47,550
	Všeobecná sestra	40,397	39,566	1,659	37,134	43,660
	Porodní asistentka	42,236		2,066	38,173	46,300
	Zdravotně sociální prac.	33,960		2,362	29,314	38,607

Z výše uvedeného vyplývá, že studenti oboru sociální pedagogika zaujímali na jednotlivých dimenzích mezi ostatními obory spíše horní pozice, avšak z pohledu dosažených průměrných skóre se jejich skóre pohybovaly v obou směrech kolem průměru všech sledovaných skupin. Pod průměrem všech skupin se nacházeli celkem na 6 z 9 dimenzí, konkrétně na dimenzi *Transcendentální dimenze* (-3,986), *Životní poslání* (-0,562), *Spirituální vs. materiální hodnoty* (-0,274), *Altruismus* (-0,207), *Uvědomování si tragického* (-0,200) a *Vliv / Ovoce spirituality* (-2,590). Na zbylých dimenzích dosahovali studenti oboru sociální pedagogika vyšších skóre, respektive se pohybovali nad průměrem skóre všech skupin. Konkrétně se jednalo o dimenze *Smysl a cíl života* (+0,604), *Posvátnost života* (+0,468) a *Idealismus* (+0,384). Vzhledem k uvedenému faktu, kdy studenti námi sledovaného oboru dosahovali na většině dimenzí nižších nežli celkově průměrných skóre, můžeme uvažovat nad mírou spirituality této skupiny, avšak z pohledu jejich celkového pomyslného umístění mezi studenty oborů pomáhajících profesí, lze konstatovat, že míra jejich spirituality je v porovnání se studenty zbylých oborů spíše vyšší. Jako nejvíce spirituální se ukazuje skupina studentů oboru psychologie, která se z hlediska průměrných skóre i skóre celkových nejvýznamněji odlišuje od ostatních skupin. Studenti oboru sociální pedagogika zaujímali za touto skupinou „druhé místo“ na celkem 6 z 9 dimenzí Dotazníku spirituální orientace. Uvedené rozdíly mezi zkoumanými skupinami názorně zobrazuje Obrázek 1.

Obrázek 1 Srovnání skóre na jednotlivých dimenzích dle studovaného oboru⁴⁵

⁴⁵ Pro jednotlivé dimenze užíváme číselné označení vycházející z předchozích tabulek.

Dále se můžeme zamyslet nad umístěním studentů sledovaného oboru sociální pedagogika z pohledu potenciálních maximálních skóre na jednotlivých dimenzích užitého dotazníku. Uvedené shrnuje Tabulka 8.

Tabulka 8

Rozdíl maximálních a dosažených skóre studentů oboru sociální pedagogika na jednotlivých dimenzích

Dimenze / škály dotazníku	Počet položek	Maximální skóre	Dosažené skóre	Rozdíl skóre
1 Transcendentální dimenze	13	91	49	42
2 Smysl a cíl života	10	70	50	20
3 Životní poslání	9	63	43	20
4 Posvátnost života	15	105	70	35
5 Spirituální vs. materiální hodnoty	6	42	25	17
6 Altruismus	7	49	32	17
7 Idealismus	10	70	48	22
8 Uvědomování si tragického	5	35	23	12
9 Vliv / Ovoce spirituality	10	70	37	33

Zhodnocení platnosti hypotéz:

Na základě výše uvedeného statistického zpracování dat za pomoci jedno-faktorové analýzy rozptylu (ANOVA) na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ lze konstatovat následující:

Hypotézu č. 1 (**H1**), která předpokládala rozdíl v míře spirituality u studentů jednotlivých oborů pomáhajících profesí v závislosti na studovaném oboru, **přijímáme**. Nejvyšších skóre dosahovali studenti studijního oboru psychologie.

Hypotézu č. 2 (**H2**), předpokládající rozdíl v míře spirituality u studentů jednotlivých oborů pomáhajících profesí v závislosti na praktikování víry, rovněž **přijímáme**, neboť se při analýze dat ukázal rozdíl mezi skupinami nevěřících, nepraktikujících věřících a praktikujících věřících. Nejvyššího skóre v Dotazníku spirituální orientace dosahovala skupina praktikujících věřících, následována nepraktikujícími věřícími a poté nevěřícími.

Hypotézu č. 3 (**H3**), která předpokládala rozdíl v míře spirituality u studentů jednotlivých oborů pomáhajících profesí v závislosti na pohlaví, také **přijímáme**. Analýza dat poukázala na rozdíl ve skórech studentek (žen) a studentů (mužů), kdy vyšších skóre dosahovala skupina mužů.

4 Shrnutí výzkumných výsledků

Výše uvedené výsledky výzkumu ukázaly, že mezi jednotlivými obory pomáhajících profesí je v míře spirituality viditelný rozdíl, přičemž roli sehrávají rovněž další sociodemografické ukazatele – především pohlaví a subjektivně hodnocená víra dělená do kategorií nevěřící, nepraktikující věřící a praktikující věřící.

Za zajímavé považujeme zejména zjištění, že v našem šetření vykazovali vyšší míru spirituality, tzn. dosahovali vyšších celkových i dílčích skóre v Dotazníku spirituální orientace, muži. Tento fakt je v rozporu s obecně známými předpoklady i výzkumnými zjištěními, podle kterých prokazatelně vyšší míru spirituální orientace vykazují ženy (viz např. [Muller & Dennis, 2007](#)). Zmiňované příkládáme specifitě mužské populace volící si jako studijní obor některou z pomáhajících profesí, což může v celkových výsledcích naší studie sehrávat zásadní roli právě směrem k vyšším skóre spirituality. Diskutovat by se dalo i o nevyrovnanosti skupin dle pohlaví, avšak tento poměr odráží skutečný stav v počtu studentek a studentů oborů pomáhajících profesí, kdy si dané obory volí jako své studijní objektivně vyšší počet žen, ve srovnání s muži.

Dalším zjištěním, na které bychom rádi upozornili, jsou rozdíly v míře spirituality u studentů jednotlivých studijních oborů, kdy se od ostatních oborů nejvíce odlišovali studenti oboru psychologie. Jejich odlišnost si vysvětlujeme specifickými požadavky, které jsou kladeny již na zájemce o studium tohoto oboru. Mluvíme zejména o požadavcích na předchozí kontakt s oborem, zájem o práci s lidmi, účast na prosociálních aktivitách a dalších, které jsou následně prohlubovány v průběhu studia a doplňovány o sebepoznávací aktivity. Uvedené může být zdrojem spirituální orientace, což koresponduje i se skutečností, že studenti tohoto oboru skórovali nejvýše i na škále *Životní poslání a Vliv / Ovoce spirituality* (viz výše), což jejich spirituální orientaci podtrhuje. Studenti sledovaného oboru sociální pedagogika dosahovali celkově spíše průměrných skóre spirituality, přičemž od ostatních oborů se významně neodlišovali, s výjimkou zmiňovaného oboru psychologie.

V kategorii subjektivně hodnocené víry, kterou jsme při analýze dat členili na osoby nevěřící, nepraktikující věřící a praktikující věřící, dosahovaly nejvyšších skóre dle předpokladů osoby věřící a zároveň praktikující. Nejnižších skóre dosahovaly osoby v kategorii nevěřící, přičemž kategorie nepraktikující věřící zaujímal střední pozici s částečným příklonem ke kategorii praktikující věřící. Vysoké skóre praktikující věřících vysvětlujeme afiliací k církvi či náboženské společnosti spojené s účastí na rituálech, modlitbách, bohoslužbách i společensky orientovaných aktivitách provozovaných danou náboženskou institucí ovlivňující spirituální dimenzi. Nízké skóre nevěřících si naopak vysvětlujeme sekularizací jejich každodenního života a bytí.

5 Závěr

Na základě provedeného výzkumu lze konstatovat, že studenti jednotlivých oborů pomáhajících profesí se od sebe zásadně odlišují, přičemž nejvyšší míru spirituality měřenou Dotazníkem spirituální orientace vykazují studenti oboru psychologie, nejnižší pak studenti oboru zdravotně sociální pracovník. Studenti sledovaného oboru sociální pedagogika dosahovali celkově spíše průměrných skóre.

Z hlediska celkových průměrných skóre jednotlivých oborů, zaujímali studenti námi sledovaného oboru sociální pedagogika mezi studenty vybraných oborů pomáhajících profesí střední pozici v míře spirituality (376,215), přičemž se však nacházeli pod celkovým průměrem všech skupin (382,578). V porovnání s nimi výrazně vyšších skóre dosahovali studenti psychologie (434,724), kdy specifická daného oboru reflektujeme výše, a výrazně nižších skóre budoucí zdravotně sociální pracovníci (348,409). Z pohledu skóre na jednotlivých dimenzích pak studenti oboru sociální pedagogika zaujímali ve srovnání se studenty zbylých oborů spíše vyšší postavení, kdy se na 6 z celkem 9 dimenzí nacházeli na pomyslném druhém místě za studenty oboru psychologie. Jejich dílčí skóre se pohybovaly v obou směrech kolem průměru všech skupin.

Míru spirituality daných studentů modifikují rovněž sledované sociodemografické charakteristiky, zejména pak pohlaví a subjektivně hodnocená víra. Vyšších skóre spirituality dosahovali v námi zkoumané souboru studenti – muži. Uvedené však může souviset s charakteristikami výběrového souboru, ve kterém převažují ženy nad muži. To však souvisí s faktem, že pomáhající profese jsou značně feminizovanou skupinou oborů. V oblasti víry dosahovali nejvyšších skóre ti studenti, kteří sami sebe označili za věřící, ať již praktikující či nepraktikující, což nepovažujeme za překvapivé.

Vzhledem k výsledkům realizovaného výzkumu se můžeme závěrem zamyslet nad jejich přínosem pro oblast vzdělávání studentů pomáhajících profesí, mezi které řadíme i studenty sociální pedagogiky, v oblastech spirituality a její reflexí v následné praxi, neboť se dlouhodobě ukazuje, že zdravá a bohatá spiritualita je pro výkon pomáhajících profesí žádoucí hodnotou (Carfagna, 1990). Kraus a Poláčková

V míře spirituality je mezi studenty viditelný rozdíl, přičemž roli sehrává především pohlaví a subjektivně hodnocená víra.

(2001, s. 12) zastávají širší pojetí sociální pedagogiky, podle kterého se tato disciplína zaměřuje nejen na problémy patologického charakteru, marginálních skupin, částí populace ohrožených ve svém rozvoji a potencionálně deviantně jednajících, ale především na celou populaci ve smyslu vytváření souladu mezi potřebami jedince a společnosti, na utváření optimálního způsobu života v dané společnosti. Právě při podpoře souladu mezi potřebami jedince a společnosti směřujícího k utváření optimálního způsobu života dané společnosti sehraává spiritualita své neopomenutelné místo, neboť se stává určitým nástrojem reglementujícím chod společnosti, včetně formování určitých imperativů morální povahy. Prostupuje tak profesní, ale především osobní životy všech lidí. Podpora jejího rozvoje nejen u studentů sociální pedagogiky, ale obecně u všech studentů pomáhajících profesí, v rámci jejich kvalifikační přípravy se stává podle autorů více než žádoucí, neboť tito svými přístupy a intervencemi ovlivňují životy ostatních členů společnosti. Podle Krause (2008, s. 49) lze v obecné rovině považovat za předmět sociální pedagogiky *aspekty výchovy a vývoje osobnosti*, na kterou lze působit i prostřednictvím podpory rozvoje jednotlivých složek spirituální orientace. Tuto můžeme rozvíjet právě prostřednictvím pracovníků pomáhajících profesí, tzn. i sociálních pedagogů, kteří vykazují v porovnání s jinými profesemi vyšší míru jejího rozvoje a jsou zaměřeni na práci s lidmi a pro lidi. V souladu se Surzykiewicz (2015) lze rovněž konstatovat, že spiritualita je součástí individuálních potřeb (např. zdraví, morálky či volby povolání) na základě nichž je utvářena teorie i způsoby profesní interakce v rámci sociální pedagogiky a sociální práce.

V souvislosti s výše uvedeným se domníváme, že by bylo zajímavé porovnat míru spirituální orientace studentů pomáhajících profesí se studenty ostatních oborů, např. technických, ekonomických nebo i právnických. Na základě těchto zjištění bychom mohli následně potvrdit či vyvrátit závěry o vyšší míře spirituální orientace studentů pomáhajících profesí.

Literatura

- Bhagwan, R. (2010). Spirituality in social work: A survey of students at south african universities. *Social Work Education, 29*(2), 188–204. doi:[10.1080/02615470902912235](https://doi.org/10.1080/02615470902912235)
- Blake, J. (2010, červen 9). Are there dangers in being 'spiritual but not religious'. Retrieved from <http://edition.cnn.com/2010/LIVING/personal/06/03/spiritual.but.not.religious>
- Canda, E. R., & Furman, L. D. (2010). *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping*. New York: Oxford University Press.
- Carfagna, R. (1990). A spirituality for the helping professions. *The Journal of Pastoral Care, 44*(1), 61–65. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002234099004400109>
- Coolican, H. (2009). *Research methods and statistics in psychology*. London: Hodder Education.
- Elkins, D. N. (1998). *Beyond religion: A Personal program for building a spiritual life outside the walls of traditional religion*. Wheaton, IL: Quest Books.
- Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Hughes, L. L., Leaf, J. A., & Saunders, C. (1988). Toward a humanistic-phenomenological spirituality: Definition, description, and measurement. *Journal of Humanistic Psychology, 28*(4), 5–18. doi:[10.1177/0022167888284002](https://doi.org/10.1177/0022167888284002)
- Elkins, D., N, Lipari, J., & Kozora, C. J. (1999). Attitudes and values of humanistic psychologists: Division 32 survey results. *The Humanistic Psychologist, 27*(3), 329–342. doi:[10.1080/08873267.1999.9986913](https://doi.org/10.1080/08873267.1999.9986913)
- Frankl, V. E. (2016). *Utrpení z nesmyslnosti života*. Praha: Portál.
- Furman, L. D., Benson, P. W., Grimwood, C., & Canda, E. (2004). Religion and spirituality in social work education and direct practice at the millennium: A survey of UK social workers. *British Journal of Social Work, 34*, 767–792. doi:[10.1093/bjsw/bch101](https://doi.org/10.1093/bjsw/bch101)

- Gale, F., Bolzan, N., & McRae-McMahon, D. (2007). *Spirited practices: Spirituality and the helping professions*. Crows Nest: Allen & Unwin.
- Giddens, A. (2013). *Sociologie. Aktualizované a rozšířené vydání revidované Philipem W. Suttonem*. Praha: Argo.
- Gilligan, P., & Furness, S. (2006). The Role of religion and spirituality in social work practice: Views and experiences of social workers and students. *The British Journal of Social Work*, 36(4), 617–637. doi:[10.1093/bjsw/bch252](https://doi.org/10.1093/bjsw/bch252)
- Hamplová, D. (2008). Čemu Češi věří: Dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(4), 703–723. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/eeb1d38e3abd382ce8dbabafa1983485057582c7_512_2008-4Hamplova.pdf
- Hirsbrunner, L. E., Loeffler, D. N., & Rompf, E. L. (2012). Spirituality and religiosity: Their effects on undergraduate social work career choice. *Journal of Social Service Research*, 38, 199–211. doi:[10.1080/01488376.2011.645411](https://doi.org/10.1080/01488376.2011.645411)
- Chen, H., & Boore, J. (2009). Translation and Back-translation in qualitative nursing research: Methodological review. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 234–239. doi:[10.1111/j.1365-2702.2009.02896.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2009.02896.x)
- Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
- Kraus, B., & Poláčková, V. (2001) *Člověk – prostředí – výchova: K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido.
- Machů, K. (2015). Dotazník Expressions of Spirituality Inventory (ESI) jako metoda měření spirituality. *E-psychologie*, 9(3), 1–9. Dostupné z <http://e-psycholog.eu/pdf/machu.pdf>
- Meezenbroek, E. D. J., Garssen, B., Van den Berg, M., Van Dierendonck, D., Visser, A., & Schaufeli, W. B. (2012). Measuring spirituality as a universal human experience: A review of Spirituality Questionnaires. *Journal of Religion and Health*, 51, 336–354. doi:[10.1007/s10943-010-9376-1](https://doi.org/10.1007/s10943-010-9376-1)
- Muller, S. M. & Dennis, D. L. (2007). Life change and spirituality among a college student cohort. *Journal of American College Health*, 56(1), 55–59. doi:[10.3200/JACH.56.1.55-60](https://doi.org/10.3200/JACH.56.1.55-60)
- Říčan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- Saucier, G., & Skrzypińska, K. (2006). Spiritual but not religious? Evidence for two independent dispositions. *Journal of Personality*, 74(5), 1257–1292. doi:[10.1111/j.1467-6494.2006.00409.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00409.x)
- Seinfeld, J. (2012). Spirituality in social work practice. *Clinical Social Work Journal*, 40, 240–244. doi:[10.1007/s10615-012-0386-1](https://doi.org/10.1007/s10615-012-0386-1)
- Shafranske, E. P., & Gorsuch, R. L. (1984). Factors associated with the perception of spirituality in psychotherapy. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 16(2), 231–241. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.462.7786&rep=rep1&type=pdf>
- Sheridan, M. J., Bullis, R. K., Adcock, C. R., Berlin, S. D., & Miller, P. C. (1992). Practitioners' personal and professional attitudes and behaviors toward religion and spirituality: Issue for education and practice. *Journal of Social Work Education*, 28(2), 190–204. Retrieved from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10437797.1992.10778772>
- Schafranske, E. P., & Malony, H., N. (1985). Religion, spirituality and psychotherapy: A study of california psychologists. In D. N. Elkins (Ed.), *Beyond religion: A Personal program for building a spiritual life outside the walls of traditional religion* (p. 32). Wheaton, IL: Quest Books.
- Surzykiewicz, J. (2015). Religion, religiosity and spirituality as individual resources and social capital within the field of social pedagogy and social work. *Pedagogika Społeczna / Social Pedagogy*,

1(55), 23–71. Retrieved from [http://pedagogikaspoleczna.com/wp-content/content/abstrakt/SP%20XIV%20\(1\)%20\(2015\)%2023-71.pdf](http://pedagogikaspoleczna.com/wp-content/content/abstrakt/SP%20XIV%20(1)%20(2015)%2023-71.pdf)

Vávra, O. (2015). *Spiritualitu u studentů pomáhajících profesí*. (Nepublikovaná bakalářská diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Vojtíšek, Z., Dušek, P., & Motl, J. (2012). *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.